

Grzeluk, Izydor

Zachowane elementy symboliczne z ostatniej koronacji na Zamku Królewskim w Warszawie

Kronika Zamkowa 1-2/47-48, 73-81

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Izydor Grzeluk (1933 Kupracze - 2004 Warszawa) historyk sztuki, plastyk; w 1954 współzałożyciel, a później współpracownik i scenograf Studenckiego Teatru Satyryków; od 1959 pracownik Muzeum Narodowego w Warszawie, czynny przy organizacji oddziałów: Łazienki Królewskie (1960-1968), Muzeum w Królikarni (1968-1969), i zbiorcach darów dla odbudowywanego Zamku Królewskiego w Warszawie (1971-1979); kierownik Działu Mebli MNW w latach 1976-1999; wykładowca na Wydziale Technologii Drewna SGGW - AR (1999-2004); autor wielu artykułów, m in.: *Środy architektoniczne i malarskie, czyli obiady włoskie króla Stanisława Augusta* (1983), *Stolik z Gabinetu Monarchów Europejskich - dzieło Martina Carlina* (1984); autor *Słownika terminologicznego mebli* (1998); twórca prac malarskich.

Izydor Grzeluk

ZACHOWANE ELEMENTY SYMBOLICZNE Z OSTATNIEJ KORONACJI NA ZAMKU KRÓLEWSKIM W WARSZAWIE

Uroczystość koronacji Mikołaja I (1796-1835) na króla Polski odbyła się 24 maja 1829 r. na Zamku Królewskim w Warszawie. Fakt ten został opisany przez wielu świadków, jak też przez późniejszych historyków¹. Ostatni bodaj artykuł na ten temat, autorstwa Jerzego Gutkowskiego, ukazał się w „Kronice Zamkowej” z 1987 r. (nr 6). W pracach tych przedstawiono przebieg uroczystości koronacyjnej oraz wystrój Sali Senatorskiej, który został przygotowany dużym nakładem kosztów. Dotychczas nikt nie wspomniał jednak, że niektóre elementy symboliczne tej dekoracji, mimo ich burzliwej historii, zachowały się do dziś. Należą do nich znajdujące się w Muzeum Narodowym w Warszawie owalne tarcze z polskimi Orłami, które na przemian z tarczami o tym samym kształcie, z cyfrą M pod koroną, zdobiły front dekoracji Sali Senatorskiej. Przestrzeń między tarczami wypełniały udrapowane aksamity karmazynowe, przystrojone bogatą złoconą pasmanterią.

Tarcze, o wymiarach 70 cm wysokości i 52,5 cm szerokości, w kształcie owalnym, od przodu lekko wybrzuszone, wykonano z drewna, głównie z brzozy. Pokryte zostały gładkim karmazynowym aksamitem, a przy krawędzi otoczone obręczą wytiaczaną z blachy mosiężnej złoconej. Na środku każdej z nich umieszczono rzeźbionego w drewnie,

malowanego na biało polskiego Orła pod koroną. Głowę i nogi orła, a także koronę uwydatniono złoconiami, a pierś i skrzydła srebrną farbą.

O tym, że tarcze owe były użyte podczas koronacji Mikołaja I, wiemy z przekazów pisanych oraz z obrazu nieznanego malarza, przedstawiającego Salę Senatorską w Zamku Królewskim w Warszawie, udekorowaną i przystosowaną do

1. Tarcza z Orłem polskim - element wystroju Sali Senatorskiej podczas koronacji Mikołaja I. Fot. I. Grzeluk / Shield with a likeness of the Polish eagle - an element of the decoration in the Senators' Hall during the coronation of Nicholas I. Photograph: I. Grzeluk

2. Scena dekoracji carowej Aleksandry Orderem Orła Białego w trakcie koronacji cara Mikołaja I na króla polskiego², ol., pł., 167 x 199 cm, Muzeum Narodowe w Warszawie. Fot. S. Mieleszkiewicz / Scene depicting the Tsarina Alexandra being decorated with the Order of the White Eagle during the coronation of Tsar Nicholas I as King of Poland, oil on canvas, 167 x 199 cms, National Museum in Warsaw. Photograph: S. Mieleszkiewicz

obzędów koronacyjnych cara na króla polskiego². Malarz utrwalił moment, kiedy Mikołaj I zakłada swojej żonie Aleksandrze brylantowy łańcuch Orderu Orła Białego. Obraz, bardzo przeciętny pod względem malarskim, wiernie jednak odtwarza architekturę sali.

Tarcze z cyfrą M pod koroną i tarcze z Orłem polskim są tam dobrze widoczne, natomiast brakuje wielu innych detali i symboli wymienianych w opisach i przekazach, a szczególnie w przesłanej z Petersburga niezwykle precyzyjnej instrukcji pt. *Obrzęd koronacji najjaśniejszego Mikołaja I - Cesarza Wszech Rosji Króla Polskiego w stolicy Królestwa w Warszawie*. Warto przytoczyć choćby

krótki jej fragment zatytułowany *Urządzenie Sali Koronacyjnej*-. „[...] W sali gdzie senat miewa swe posiedzenia i naprzeciw miejsca gdzie zwykle Tron stoi, w pewnej odległości od głębi sali, wystawiony będzie baldachim z aksamitu karmazynowego, ozdobiony galonami, krepinami i kutasami złotymi: na wierzchu będą cyfry Najjaśniejszego Cesarza i Króla i strusie pióra. Baldachim zawieszony będzie u sufitu na 4ch sztabach żelaznych, obwiedzionych aksamitem i galonami złotymi. Pod baldachimem będzie wzniesienie o dziewięciu gradusach przedzielone dwoma ustępami, i otoczone z trzech stron balustradą pozłocaną, której końce przed tronem będą

3. Fragment obrazu z dekoracją Sali Senatorskiej w czasie koronacji Mikołaja I - tarcze z cyfrą M pod koroną i Orłem polskim. Fot. S. Mieleszkiewicz / Fragment of painting with the decor of the Senators' Hall during the coronation of Nicholas I - shield with the letter 'M' under the crown and the Polish eagle. Photograph: S. Mieleszkiewicz

ozdobione herbami Królestwa Polskiego. W środku tronu będzie stopień, również pokryty aksamitem karmazynowym, na krzesło najjaśniejszego Cesarza i Króla: po prawej będzie krzesło Najjaśniejszej Cesarzowej i Królowej, na stopniu podobnie ozdobionym: po lewej stronie stać będzie stół pokryty aksamitem karmazynowym z galonami złotymi, na Insygnia Koronacji. Po lewej stronie Tronu będzie drugie wyniesienie o trzech stopniach, pokryte sukniem czerwonym, dla Ministrów i Rady Administracyjnej. W środku sali będzie Ołtarz na którym stać będzie krucyfiks¹³

Na wspomnianym obrazie nie widać wielu wymienionych w instrukcji elementów, np. mebli, ołtarza i herbów Królestwa Polskiego. Za fragmentem instrukcji, który mówi o umieszczeniu herbów, jest też następujące zdanie: „[...] Balustrada Galerii które otaczają salę, będzie pokryta aksamitem karmazynowym, ozdo-

4. Herb Królestwa Polskiego (wzór z 1815 r.). Repr. za: S. K. Kuczyński, *Polskie herby ziemskie*, Warszawa 1993, il. 238 / Coat of Arms of the Kingdom of Poland (as ui 1815). Reproduction after S. K. Kuczyński, *Polskie herby ziemskie*. Warszawa 1993, Fig. 238

bionym galonami i krepinami złotemi tudzież w pewnych odległościach na przemian herbami Królestwa i cyfrą Ngo Pana [...]”< Tu warto wspomnieć, że od roku 1815 oficjalnym herbem Królestwa Polskiego był czarny dwugłowy orzeł z berłem, mieczem i jabłkiem w szponach oraz z owalną tarczą z Orłem Białym na czerwonym polu - na piersi.

Jak to możliwe, iż dekoracja sali widoczna na obrazie nie zgadza się z carską instrukcją? Należy wierzyć, że malarz przedstawił to, co widział. Dekoracja przetrwała aż do powstania listopadowego.

O mającej nastąpić koronacji Mikołaja I w Warszawie wiadomo było już na długo przed jej dokonaniem (był on cesarzem Rosji i królem polskim od 1825 r.), ale z różnych względów politycznych jej termin odwlekano, chociaż przygotowania cały czas trwały⁵. Dekorację Sali Senatorskiej przygotowywali Polacy. Prawdopodobnie głównym jej projektantem był wybitny architekt, Jakub Kubicki. Przedstawił on Komisji Nadzoru Budowlanego Korony preliminarz wydatków koniecznych na zakup materiałów, takich jak np. karmazynowy aksamit, sukno, złote galony, frędzle, strusie pióra, oraz na wykonanie prac tapicerskich, malarskich, stolarskich, pozłotniczych itpA

Wystrój sali oraz użycie przy koronacji polskich insygniów, a także sprawa obecności Mikołaja I w katedrze św. Jana były przedmiotem sporów. W notatkach Janusza Iwaszkiewicza (1879-1944), profesora Uniwersytetu Wileńskiego, znajduje się informacja, iż za użyciem polskich symboli i postępowaniem według polskiego zwyczaju koronacyjnego mocno optował wielki książę Konstanty⁷. W rezultacie na tej ważnej oficjalnej uroczystości Orła polskiego potraktowano jako herb Królestwa Polskiego, występował on bowiem na piersi Orła cesarskiego na wielkim herbie Cesarstwa⁸.

Z tarczami z polskim Orłem i cyfrą M łączą się ściśle tarcze o tym samym kształcie i wymiarach, ale z wizerunkiem Pogoni - herbem Litwy - heraldycznym odpowiednikiem Orła. Pogoń namalo-

wano na płótnie temperą w technice *en grisaille* i również otoczono obręczą z blachy mosiężnej, różniącą się od poprzednich brakiem półwałków przy krawędziach. Tarcze pokryto atlasem i złotogłowiec oraz przymocowano na nich cyfry M z brązu złoconego. U góry dodano wytłoczone z blachy korony? Jako herby Litwy nie były one użyte podczas koronacji. Dodać należy, że na tarczach z Pogonią rycerz trzyma owalną tarczę z krzyżem prawosławnym zamiast tradycyjnego podwójnego. Musiały być one zatem wykonane już po rozbiorach, na pocz. XIX w. Cyfry M niestety nie zachowały się do dziś. Zagięły prawdopodobnie w czasie II wojny światowej lub zaraz po jej zakończeniu.

Wszystkie tarcze i niektóre trony z Zamku Królewskiego zostały po powstaniu listopadowym (1832) wywiezione do Moskwy. Część z nich wystawiono w Orużejnej Pałacie. Dwie tarcze z Orłem polskim prezentowane są tam na zdjęciu z 1905 r. Po traktacie ryskim (1921) przedmioty te powróciły do Polski. W *Księdze Ogólnej Inwentarza Zbiorów Państwowych* (założonej w 1919 r.), przechowywanej w Muzeum Narodowym, jest następujący zapis: „[...] Tarcze należące do tronu Mikołaja I z Sali Koronacyjnej Zamku Królewskiego w Warszawie. Sztuk 12, owalne z których część krytych aksamitem karmazynowym. Na licu orzeł polski rzeźbiony, z czego zachowanych trzy, dwa połamane, jednego brak, zaś sześć tarcz okrytych złotą lamą i literą metalową M. Do czterech blaszane korony, wszystkie 12 silnie zniszczone [...]”. W księdze inwentarza zapisane są pod numerem PZS 2130.

Do maja 2003 r., kiedy powstało niniejsze opracowanie, w Muzeum Narodowym w Warszawie zachowały się: jedna pełna tarcza z Orłem polskim, trzy orły bez skrzydeł (luzem), dwa skrzydła (luzem), cztery tarcze z Pogonią i jedna puśta (tylko drewno). Poza tarczą z orłem wszystkie pozostałe są bardzo zniszczone (m.in. brak obręczy, duże ubytki tkaniny). W Muzeum znajdują się jeszcze dwa zwieńczenia rzeźbione, złocone,

5. Tarcza z Pogonią. Fot. I. Grzeluk / Shield with a likeness of the White Knight. Photograph: I. Grzeluk

6. Odwrotna strona tarczy z Pogonią i cyfrą M. Fot. I. Grzeluk / The back of a shield depicting the White Knight and the letter 'M'. Photograph: I. Grzeluk

7. Dwa fragmenty tarczy z Pogonią z widocznym aksamitem i złotogłowiem, którymi zasłonięto herb; przy krawędzi obręcz z blachy mosiężnej. Fot. I. Grzeluk / Two fragments of a shield depicting the White Knight with the velvet and cloth of gold which covered the coat of arms visible; edged with a border of brass sheeting. Photograph: I. Grzeluk

8. Zachowane fragmenty orłów. Fol I. Grzeluk/ Preserved fragments of eagles. Photograph: I. Grzeluk

9. Zwieńczenie tronu z cyfrą M w wieńcu, z widocznym brakiem prawej połowy cyfry; przy krawędzi obręcz z blachy mosiężnej. Fot. I. Grzeluk / Finial of the throne with the letter M in the wreath, the right hand half of the letter is visibly missing; edged with a border of brass sheeting. Photograph: I. Grzeluk

które można chyba łączyć z dekoracją wykonaną z okazji koronacji Mikołaja I. Są to cyfry M w okrągłym wieńcu pod koroną, podtrzymywane przez skrzydlate cherubinki, zakończone u dołu liśćmi akantu. Na odwrocie mają mocne zaczepy w postaci żelaznych listew, służące zapewne do umocowania ich w dekoracji. Oba zwieńczenia są uszkodzone - brakuje prawej części cyfry, a w jednym także dużego fragmentu prawego cherubinka.

Do najważniejszych elementów symbolicznych użytych w czasie koronacji należały trony i fotele tronowe. Na temat

tronów z Zamku Królewskiego powstało kilka udokumentowanych artykułów¹⁰. Autorzy wspominają w nich także o owych tarczach z Orłem polskim i Pogonią, których dalsze losy nie są im jednak znane. Historię tronów uzupełniłbym jedynie pominiętym we wspomnianych publikacjach zapisem w *Księdze Inwentarza Ogólnego Zbiorów Państwowych* znajdującej się w Muzeum Narodowym w Warszawie, dotyczącym trzech foteli tronowych zwróconych przez Związek Radziecki: „[...] PZS 2127, Fotel tronowy rzeźbiony, złożony, kryty amarantowym aksamitem z podwójnym szerokim i wysokim galonem, na oparciu nakładana rzeźba zakończona koroną. Dawny N: Muzeum Lenina 2710a. PZS 2128, jak poprzedni. Dawny N: Muzeum Lenina 2710b. Oba fotele pochodzą z Sali Sejmowej w Zamku Kr. Warszawskim, z koronacji Mikołaja I na króla Królestwa Polskiego. PZS 2129, Tron [...]”. W rubryce Pochodzenie podano, iż: „[...] Otrzymane przy rewindykacji z Rosji, jako wykonane żądania zwrotu przedmiotów ze skarbcza Rzeczypospolitej, wywiezionych po r. 1794 [...]”.

Brak komentarza w księdze inwentarzowej uniemożliwia powiązanie trzeciego fotela tronowego (2129) bezpośrednio z omawianą koronacją. Z pozostałych jeden, z numerem PZS 2127, znajduje się obecnie na Wawelu, a drugi, z numerem PZS 2128, na Zamku Królewskim w Warszawie w Sali Tronowej. Wątpliwości budzą szczegóły dekoracji owych foteli. Na fotografii z 1905 r. widoczne są na oparciu zwieńczenia z koroną, nieznaną z innych przekazów. Zachowane do dziś meble już jej nie mają. Poza tym w *Inwentarzu Zamku Królewskiego w Warszawie z 1837 roku*, pod pozycją 2081, jako „fotel tronowy cesarza Mikołaja I” zapisany jest: „fotel tronowy ze zwieńczeniem J. Ch. Kamsetzera (z 1786 r.) z figurami Pokoju i Sprawiedliwości na oparciu”¹¹. Sprawa identyczności owych foteli i powiązania ich z koronacją Mikołaja I na króla Polski winna być przedmiotem dalszych badań.

10. Tron z Zamku Królewskiego w Warszawie - ekspozycja w Moskwie. Dwa fotele tronowe z koronacji Mikołaja I - z lewej strony dwie tarcze z Orłami polskimi. Repr. za: „Biesiada literacka” 1905, nr 47, s. 385. Fot. I. Grzeluk / Throne from the Royal Castle in Warsaw - exhibit in Moscow. Two throne chairs from the coronation of Nicholas I - on the left, two shields with Polish eagles. Reproduced after: „Biesiada literacka” 1905, no. 47, p. 385. Photograph: I. Grzeluk

PRZYPISY

¹ Z pamiętników Józefa hr. Krasińskiego. *Uroczystości dworskie w czasie koronacji cesarza Mikołaja*, „Przegląd Powszechny” XV, 1887, s. 411-427; W. Zajewski, *Koronacja i detronizacja Mikołaja I w Zamku Królewskim*, „Przegląd Humanistyczny” 1971, nr 5, s. 16-28; N. Kicka, *Pamiętniki*, Warszawa 1972, rozdz. IX (VIII), *Koronacja*, s. 156-171.

² Naoczny świadek koronacji, N. Kicka, tak opisuje ten moment uroczystości: „Cesarz zwrócił się do tronu. Gdy po schodach wstąpił, cesarzowa wstała i przyklękła przed nim. Ponieważ szanując fryzurę swoją, najjaśniejsza pani z przypiętą koroną na głowie weszła do sali tronowej na obrzęd koronacyjny, natomiast cesarz włożył żonę na szyję łańcuch, od dawna na ten obrzęd obmyślany i przygotowany. Orły białe, brylantami sadzone, spojone brylantowymi ogniwami, składały go” - Kicka, op.cit, s. 170.

³ *Obrzęd koronacji najjaśniejszego Mikołaja I - Cesarza Wszech Rosji Króla Polskiego w stolicy Królestwa w Warszawie*, b.r. [1829], s. 5-6.

⁴ Ibidem.

⁵ Zob.: M. Pleskaczyńska, *Uwagi o zmianach wystroju Sali Tronowej Zamku Królewskiego w latach dwudziestych XIX wieku*, „Kronika Zamkowa” 1991/92, nr 2, s. 44-52.

⁶ J. Gutkowski, *Ceremoniał koronacji Mikołaja I na króla polskiego w Warszawie*, „Kronika Zamkowa” 1987, nr 6, s. 3-9.

⁷ J. Iwaszkiewicz, *Pierwsza i ostatnia koronacja carska w Warszawie*, rkp, Archiwum PAN w Warszawie: Materiały J. Iwaszkiewicza, sygn. III-86. Na ten temat zob. także: Zajewski, op.cit., s. 19.

⁸ Taką opinię wyraził wybitny znawca heraldyki prof. Stefan Kuczyński, konsultant niniejszego artykułu.

⁹ Istnienie tarcz z Pogonią potwierdza m.in. E. Sęczysz w artykule *Zamek Królewski w Warszawie w XIX i na pocz. XX w. w świetle nowych źródeł*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1972, nr 4, s. 654, przytaczając rozporządzenie Rządu Narodowego z 1831 r.: „Na Zamku przystąpiono do usuwania śladów panowania rosyjskiego. W Sali Senatu zdjęto cyfry króla Mikołaja I (było ich siedem), z mosiądzu połączanego w ogniu, a w ich miejsce przywrócono znajdujące się tam herby Polski i Litwy”.

¹⁰ D. Chyb, *Trony zamkowe w latach 1795-1939*, „Kronika Zamkowa” 1987, nr 3, s. 10-22; Pleskaczyńska, op.cit. Interesujący materiał zawiera także artykuł J. Gutkowskiego, *Jak Stanisław August trony sprzedawał*, „Roczniki Humanistyczne” XLVII: 1999, z. spec. nr 4, s. 249-252.

¹¹ *Inwentarz Zamku Królewskiego w Warszawie z 1837 roku*, przekł. z rosyjskiego i oprac. A. Moczulska, Warszawa 2001. Wydaje się, iż bez dokładnej kwerendy w muzeach moskiewskich, a przede wszystkim w Orużejnej Pałacie, trudno będzie wyjaśnić tę sprawę. W roku 1917 „Muzeum Polskie” wychodzące w Kijowie zamieściło następującą ważną notatkę: „W Orużejnej Pałacie na Kremlu znajdują się niektóre insygnia koronne, jak: berło koronacyjne Stanisława Augusta Poniatowskiego, łańcuch z Orderem Orła Białego, używany przy koronacji. Z trzech tronów królewskich, dwa są to trony Aleksandra I i Mikołaja I; trzeci, według twierdzenia historyka polskiego Augusta Sokolowskiego, jest tronem Stanisława Augusta Poniatowskiego, w katalogu jest oznaczony jako Aleksandra I (s. 59)”.

Izydor Grzeluk

**SYMBOLICAL ELEMENTS OF THE LAST CORONATION
TO HAVE TAKEN PLACE AT THE ROYAL CASTLE
IN WARSAW WHICH HAVE BEEN PRESERVED TO DATE**

S U M M A R Y

The coronation of Nicholas I (1796-1835) as King of Poland on 24 May 1829 at the Royal Castle in Warsaw has been described, in detail, both by eye witnesses to the event and by historians. Details of the coronation ceremony are known as well as of the furnishings in the Senators' Room. To date, however, no one has discussed the symbolical elements of the decoration which, despite their stormy history, have been preserved to date.

The National Museum in Warsaw contains some oval shields decorated with Polish Eagles, and others which bear the initial *M* placed under a crown. During the coronation these shields were used to decorate the Senators' Room. They were made of birchwood and measured 70 x 52.5 cms. They are slightly convex, covered with smooth crimson velvet and edged with an embossed rim of gilded brass. The centres of the shields depict the Polish eagle placed beneath a crown which is sculpted from wood and painted white.

There is a very close connection between these shields and similar shields of the same size but with a likeness of the White Knight. The shields with the White Knight, as the Lithuanian coat of arms, were not used during the coronation. They were, however, covered with satin and samite (cloth of gold) in order to add the initial *M* made of gilded brass. The top

was decorated with an embossed metal crown. Unfortunately the initial *M* has not been preserved.

All the shields and some of the actual thrones in the Royal Castle were taken to Moscow after the November Uprising (1832) and were only returned to Poland after the Treaty of Riga of 1921.

The National Museum in Warsaw also houses the upper part of the backrest of two chairs which are sculpted and gilded and which could conceivably be linked to the decorative work executed for the coronation of Nicholas I. The throne and the actual seats are among the most important symbolic elements during a coronation. In the Inventory of Art Collections of the State (*Księga Inwentarza Ogólnego Zbiorów Państwowych* (housed in the National Museum in Warsaw) there is an entry about three of the thrones which were returned by the Soviet Union: "PZS 2127, Sculpted throne, gilded, covered in crimson velvet with a high, wide, double galloon; the backrest is topped with a sculpture at the top of which is a crown. Formerly in the Lenin Museum 2710a. PZS 2128, as previously. Formerly in the Lenin Museum 2710b. Both chairs originate from the Senators' Room in the Royal Castle in Warsaw, from the coronation of Nicholas I as King of the Congress Kingdom".